

2026, 10 (1), 62-84 | Araştırma Makalesi

Klasik Dönem Hanefî Fıkıh Usûlünde Hz. Peygamber'in Fiilleri ve Sünnetin Taksîmi

Taha Alperen Haçkalı¹

Öz

İslam'ın anlaşılması ve uygulanmasında Kur'an'ın ardından en önemli kaynak sünnettir. Müslümanlar, İslam'ın doğuşundan itibaren sünneti rehber edinmiş ve bu konuda zengin bir ilim geleneği oluşturmuşlardır. Özellikle Hz. Peygamber'in fiilleri, Müslümanlar için örnek olması bakımından son derece önemlidir. Bu noktada, Hz. Peygamber'in fiillerinden hangilerinin dinî olarak bağlayıcı olduğu konusu öne çıkmaktadır. Bu çalışmada, Hz. Peygamber'den sâdir olan fiillerin, ümmeti için gerekliliği meselesi, kronolojik bir yöntemle Cessâs, Debûsî, Serahsî ve Pezdevî gibi klasik dönem Hanefî usûlcülerin eserleri çerçevesinde incelenmiştir. Araştırmada, söz konusu usûlcülerin mücerred fiiller konusunda "tevakkuf" veya mutlak "vücûb" yerine, delil bulunmadıkça ağırlıklı olarak "ibâha" görüşünü benimsedikleri tespit edilmiştir. Çalışmanın devamında, usûlcülerin bu yaklaşımlarının, Hanefî geleneğinde beşerî fiilleri ifade eden 'Sünnet-i zevâid' tasnifiyle ne derece uyumlu olduğu sorgulanmıştır. Usûl eserlerindeki teorik çerçeve ile sünnet taksimi arasındaki bu mukayese neticesinde; Sünnet-i zevâid kategorisinin, usûlcülerin fiillerin bağlayıcılığına dair belirledikleri genel ilkelerle tutarlı bir zeminde yeniden değerlendirilmesi ve sınırlarının netleştirilmesi gerektiği sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sünnet, Hanefilik, Hz. Peygamber, Fiil, İttibâ

Haçkalı, Taha Alperen. "Klasik Dönem Hanefî Fıkıh Usûlünde Hz. Peygamber'in Fiilleri ve Sünnetin Taksîmi". *Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 10/1 (Mart2026): 62-84. <https://izlik.org/JA63PR56GN>.
<https://doi.org/10.32711/tiad.1574695>

Geliş Tarihi	27.10.2024
Kabul Tarihi	01.03.2026
Yayın Tarihi	31.03.2026
*Bu CC BY-NC lisansı altında açık erişimli bir makedir.	

1 Dr. Öğr. Üyesi, Bayburt Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Hukuku Anabilim Dalı, Bayburt, Türkiye, tahaalperenhackali@bayburt.edu.tr, ORCID: 0000-0003-1683-0132

2026, 10 (1), 62-84 | Research Article

The Actions of the Prophet and the Classification of Sunnah in the Classical Period of Hanafi Usul al-Fiqh

Taha Alperen Haçkallı¹

Abstract

The sunnah serves as the primary source after the Qur'an in understanding Islam. Specifically, the Prophet's acts are vital examples, raising the question of their religious bindingness. This study examines the necessity of the Prophet's acts for the Ummah through the works of classical Hanafi jurists Jassas, Dabusi, Sarakhsi, and Pazdawi. It determines that regarding bare acts (af'al mujarrada), these scholars predominantly adopt the view of ibaha (permissibility) rather than tawaqquf or wujub, unless evidence suggests otherwise. Furthermore, the study questions the compatibility of this approach with the Sunnah al-Zawaid classification used for customary acts in the Hanafi tradition. Comparing the theoretical framework of usul with sunnah classification, the study concludes that the Sunnah al-zawaid category requires re-evaluation and clarification to ensure consistency with the general principles regarding the binding nature of the Prophet's acts.

Keywords: Sunnah, Hanafi school, Prophet Muhammad, Behavior, Adhering

Haçkallı, Taha Alperen. "The Actions of the Prophet and the Classification of Sunnah in the Classical Period of Hanafi Usul al-Fiqh". *Türkiye Journal of Theological Studies* 10/1 (Mart2026): 62-84. <https://izlik.org/JA63PR56GN>.
<https://doi.org/10.32711/tiad.1574695>

Date of Submission	27.10.2024
Date of Acceptance	01.03.2026
Date of Publication	31.03.2026
*This is an open access article under the CC BY-NC license.	

1 Assistant Professor, Bayburt University, Faculty of Theology, Department of Islamic Law, Bayburt, Türkiye, tahaalperenhackali@bayburt.edu.tr, ORCID: 0000-0003-1683-0132

Giriş

Sünnet, ilâhî mesajın Şâri'nin maksadına uygun şekilde anlaşılması ve tatbik edilmesinde Kur'an'dan sonra gelen vazgeçilmez bir kaynaktır. Hz. Peygamber vahyi hem sözlü hem de fiilî olarak beyan etmiştir. Ancak fıkıh usulünde sünnetin sözlü (kavlî) kısmı, dilbilim kuralları ve emir-nehîy kipleri sayesinde hükme delâleti bakımından nispeten daha belirgindir. Ne var ki Hz. Peygamber'in fiilleri, sözlü bir açıklama eşlik etmediğinde (mücerred kaldığında), yapılış amacı ve vasfı açısından belirsizlik taşır. Bir fiilin ibadet kastıyla mı (kurbet), bir âdet olarak mı, yoksa beşerî bir zorunlulukla mı (cibillî) yapıldığı, fiilin dış görünüşünden her zaman anlaşılabilir. Usulcüler arasındaki temel tartışma da tam olarak bu noktada; yani niyeti ve vasfı meçhul olan bu fiillerin, ümmet için 'vücûb' (zorunluluk) mu yoksa 'ibâha' (serbestlik) mi ifade edeceği noktasında şekillenmektedir. Dolayısıyla bu çalışmada Hz. Peygamber'in fiillerinden kasıt, lafız yapıları değil; bizatihi fiillerin dinî niteliği ve bu açıdan ümmet için taşıdığı bağlayıcılık özelliğidir. Bu tartışmaların temel amacı, Hz. Peygamber'in fiilleri içerisinde hangilerinin dinî bir hüküm ifade ettiğini belirlemektir. Araştırmada, Hz. Peygamber'in devlet başkanlığı veya yargı gibi farklı sıfatlarla yaptığı tasarrufların tamamı değil; klasik usul eserlerinde "Ef'âlü'n- nebî" başlığı altında incelenen ve hükmü konusunda karine bulunmayan fiiller esas alınmıştır.

Bu çerçevede çalışma üç ana başlıktan oluşmaktadır. İlk bölümde, konunun zeminini oluşturan sünnetin mahiyeti üzerinde durulmuştur. İkinci bölümde, Hanefî usulündeki "Sünnet-i hüddâ" ve "Sünnet-i zevâid" taksimi, usulcülerin fiillerin bağlayıcılığına dair belirledikleri genel ilkelerle tutarlılığı açısından değerlendirilmiştir. Üçüncü ve son bölümde ise Cessâs, Debûsî ve Serahsî gibi klasik dönem Hanefî usulcülerin fiillere dair görüşleri ve tasnifleri kronolojik olarak incelenmiştir.

Konuyla ilgili literatüre bakıldığında genel olarak ön plana çıkan bazı çalışmalar şunlardır:

Muhammed Süleyman el-Aşkar, Ef'âlü'r-Resûl ve delâletühâ ale'l-ahkâmî's-şer'iyye (doktora tezi). Hz. Peygamber'in fiilleri konusunda modern dönemde yazılmış en kapsamlı eserlerden biridir. Müellif, fiilleri "cibillî", "ümmete örnek teşkil eden", "mücerred" vb. şekillerde kategorize ederek, her birinin bağlayıcılık durumunu delilleriyle inceler.

İbrahim Yılmaz, İslâm Hukukunda Hz. Peygamber'in Fiillerinin Mubahlık (Hukukî Serbestlik) Bildirmesi. Çalışma, fıkıh usulünde Hz. Peygamber'in fiillerinin (fiilî sünnet) teşriî (dinî) amaçla yapıp yapılmamasına göre ayırımı ve bu fiillerin Müslümanlar üzerindeki bağlayıcılık düzeylerini incelemektedir.

Davut Tekin, Bağlayıcılık Açısından Hz. Peygamber'in Fiilleri: Hüseyin b. Ali b. Muhammed es-Saymerî Örneği. Makalede, Saymerî'nin Hanefî görüşlerini diğer ekollere karşı nasıl savunduğu ve bu konudaki kendine özgü tutumunun altında yatan sebepler analiz edilmektedir.

Mustafa Harun Kıyık, Hz. Peygamberin Teşriî Nitelikli Olmayan Fiillerinin Bağlayıcılık Açısından Değeri. Hz. Peygamber'in risalet görevi gereği ortaya koyduğu bağlayıcı sünnet ile beşerî tabiatı veya kişisel tecrübeleri (yeme, içme, ticaret, tıp vb.) gereği sergilediği davranışlar arasındaki ayırımı incelemektedir.

1. Sünnetin Tanımı

1.1. Sünnetin Sözlük Anlamı

Sünnet kelimesi sözlükte, toplum için kural koymak, çıkarı açmak, ihdas etmek, alışlagelmiş uygulama, âdet, örf, izlenen yol gibi anlamlara gelmektedir.¹ Uyandıktan sonra kahve içen kişi için “onun sünneti uyanıp ardından kahve içmesidir” ifadesinde sünnet, lügat manasında kullanılmaktadır.² Sünnet ibaresi Kur’an’da, ikisi çoğul olmak üzere on altı defa zikredilmektedir. Bunların içinden bir kısmında “geçmiş toplulukların alışageldiği davranışlar” anlamında sekiz tanesinde ise “sünnetullah” terkiibiyle “Allah’ın kâinatı idare ederken koyduğu kurallar” anlamında kullanılmıştır.³

Sünnet kelimesi sözlükte “iyi ya da kötü olsun, izlenen yol” anlamına gelmekle birlikte, İslam âlimleri şer’î ıstılah olarak bu kavramın yalnızca “dinde takip edilen doğru yol” anlamında kullanıldığına özellikle vurgu yapmışlardır.⁴

1.2. Sünnetin İstilahî Anlamı

Dinî ilimlerin ortaya çıkışı, gelişimi ve sünnet/hadisle alakalı farklı yönlerden ortaya konan araştırmalarda, sünnetin sözlük ve terim mânaları ile bunların gelişim seyri hakkında oldukça detaylı malumat bulunmaktadır.⁵ Bunun yanında dinî ilimler, sünneti terminolojik olarak kendi perspektifleri ve inceleme alanları doğrultusunda tarif etmişlerdir. Hanefiler bağlayıcılık bakımından davranışları tasnif ederken “sünnet” terimini “mendup” anlamına gelecek şekilde, Hz. Peygamber’in farz ve vâcipler haricinde sevaba nâil olmak için dinî bir fiil veya söz olarak ortaya koyduklarını kastederler.⁶ Bu manası ile sünnet, Hz. Peygamber’in bizlere vâcip veya farz kılmadan devam ettikleridir.⁷ Önde gelen kelim âlimlerinden Seyyid Şer’îf Cürçânî’ de benzer şekilde, sünnetin zevâid ve hüdâ tasnifine de değinen şu tanımlamayı yapmaktadır: Sünnet, Hz. Peygamber’in, fiil, takrir ve sözleridir. O, buna ek olarak sünneti bir hüküm kategorisi çerçevesinde iki farklı şekilde tarif etmiştir. Sünnet, farzlar ve vâcipler dışında dinde tutulan yol demektir⁸ ve Hz. Peygamber’in kimi zaman terk etmekle birlikte sürekli

¹ Ebû'l-Fadl Cemâlî'd-dîn Muhammed b. Mükerrrem el-Mısırî İbn Manzur, *Lisânü'l-Arab* (Beirut: Dârü's-Sadr, 1414), 13/225; Ali b. Muhammed es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürçânî, *Kitabu't-ta'rifât* (Beirut: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1403/1983), 122; Nâsirüddin el-Elbânî, *el-Hadisü hüccetün bi-nefsihî fi'l-aka'id ve'l-ahkâm* (Riyad: Mektebetu'l-Me'arif, 2005), 13; Mücteba Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü* (Ankara: TDV Yayınları, 1992), 367. 5.

² Bünyamin Erul, *Sahâbenin Sünnet Anlayışı* (Ankara: TDV Yayınları, 1999), 22.

³ Murteza Bedir, “Sünnet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38: 150.

⁴ Ebû's-Senâ Mahbub b. Zeyd el-Lâmişi, *Kitâb fi usûli'l fikh*, ed. Abdu'l Ceyyid Türkî (Beirut: Daru'l-Çarbi'l-İslâmî, 1995), 58-59.

⁵ Sünnet kavramının ortaya çıkış ve gelişim süreci için bkz: Ahmed Hasan, *İlk Dönem İslam Hukuk Biliminin Gelişimi*, trc. Haluk Songur (İstanbul: Rağbet Yayınları, 1999), 111-140; Muhammed Yusuf Guraya, *Sünnetin Neliği Sorununa Metodik Bir Yaklaşım*, trc. Mehmet Emin Özafşar (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 1999), 29; Erul, *Sahâbenin Sünnet Anlayışı*, 14; Ahmet Uyar, *Hicrî İlk Üç Asırda Sünnet Anlayışı* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2000), 18; Mehmet Erdoğan, *Vahiy Akıl Dengesi Açısından Sünnet* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2001), 68; Murteza Bedir, *Fıkıh Mezhep Sünnet* (İstanbul: Dem Yayınları, 2017), 67; Mehmet Ali Yargı, *Meşhur Sünnetin Dindeki Yeri* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2009), 17.

⁶ Ebû'l-Hasen Ebû'l-Usr Fahrü'l-İslâm Ali b. Muhammed b. el-Hüseyn b. Abdilkerîm el-Pezdevî, *Usûli Fahri'l-İslâm el-Pezdevî* (Beirut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1997), 1/36.

⁷ el-Lâmişi, *Kitâb fi usûli'l fikh*, 58-59.

⁸ Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî el-Cessâs, *el-Fusûl fi'l-usûl*, thk. Acil Câsim en-Neşmî (Kuveyt: Vizaretü'l-Evkâf ve Şuûnî'l-İslamiyye, 1414/1994), 235; Ebû Zeyd Abdullah Ubeydullah b. Muhammed b. Ömer b. İsâ ed-Debûsî, *Takvîmü'l-edille fi usûli'l-fikh*, thk. Halil Muhyiddin el-Meys (Beirut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye,

olarak yaptıklarıdır. Allah resulü, sürdürdüğü bu uygulamaları âdet olarak yapmış ise “Sünnet-i zevâid”, ibadet kastı ile yapmış ise “Sünnet-i hüdüâ”dır.⁹ Sünnet kavramı, izlenen yol anlamıyla yalnızca Hz. Peygamber için değil hulefâ-yi râşidîn ve başkaları hakkında da kullanılmıştır.¹⁰ “Benim ve benden sonraki râşid halifelerin sünnetine uyun”¹¹ hadisinde bu tür bir kullanım görülmektedir.

İmam Şafî’ye göre sünnetin mutlak olarak kullanılması halinde sadece Hz. Peygamber’in sünnetini ifade eder. Müteahhirûndan yapılan tanımlamaya göre Hz. Peygamber veya başkaları için de kullanılabilir fakat Resûlullah için kullanıldığı durumlarda buna delalet eden bir delil bulunmaktadır.¹²

Sünnete dair yapılan tasniflerden biri de sözlü, fiili ve takrirî şeklinde yapılan sınıflandırmadır. Kavli (sözlü) sünnet: “Hz. Peygamber’in herhangi bir meseleye dair sözlü beyan ve açıklamaları”, fiili sünnet: “Hz. Peygamber’in muhtelif konulardaki davranışlarının sahâbe tarafından müşahede edilerek rivayet edilmesi”, takrirî sünnet ise “Hz. Peygamber’in, huzurunda sahâbe tarafından dile getirilen sözler veya gerçekleştirilen fiiller karşısında bunları reddetmeyip sükût etmesi, tasvip etmesi yahut güzel bulması suretiyle ortaya çıkan sünnet” olarak tanımlanmaktadır.¹³ Bunlardan, çalışmanın da konusunu oluşturan fiili sünnete dair daha detaylı bilgi, Hanefî usulcülerin görüşleri çerçevesinde ilgili başlıkta verilecektir.

2. Sünnetin Taksîmi

Hanefî usûl kaynaklarında sünnet tanımı yapılırken iki nokta öne çıkmaktadır. Öncelikle sünnet, “dinde takip edilen yol” olarak tarif edilir ve en belirleyici özelliği, farz veya vâcip gibi zorunlu olmamakla birlikte Müslümanlardan yapılmasının talep edilmesidir. Hanefîler ayrıca bu kavramın kullanım alanını sadece Hz. Peygamber ile sınırlamaz, onun dışındakilerin yolunu da kapsayacak şekilde genişletirler. Sünnetin bir diğer önemli vasfı ise “ihya edilmesi emredilmiş yol” olmasıdır; zira bu geleneğe göre sünneti terk etmek, kişinin kınanmasını gerektiren bir durum olarak görülür.¹⁴ Onlar ilk şartı belirterek sünnet ile nâfileyi ayırırlar. Nitekim nâfile, yapılması sevap olan terki günah olmayan fiillere denir.¹⁵

Hanefî usulcüler, teklîfî hükümlerden farz ve vâcibin dışında kalan Hz. Peygamber’in sünnetini, “sünnet-i hüdüâ” ve “sünnet-i zevâid” olarak ikiye ayırarak ele alırlar. Bu yöndeki ilk sınıflandırmanın, tâbiûn dönemi âlimlerinden Mekhûl’e (ö. 112/730) ait olduğu ve bu taksimin sonraki Hanefî usul eserlerinde esas alındığı nakledilir.¹⁶ Onun

1421/2001), 77-78; Ebû Bekr Şemsü’l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-Serahsî, *Usûlü’s-Serahsî*, ed. Ebû’l-Vefâ el-Efganî (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1414/1993), 113-114.

⁹ Cürçânî, *Ta’rifât*, 122; İlk dönemde sünnet kavramının kullanıldığı anlamlar için bkz: Hasan, *İslam Hukuk Biliminin Gelişimi*; Erul, *Sahâbenin Sünnet Anlayışı*, 15.

¹⁰ Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü’l-esrâr an Usûli Fahri’l-İslâm el-Pezdevî* (Beyrut: Dârül-kütübî’l-İlmiyye, 1418/1997), 2/449.

¹¹ Ebû Dâvûd, “Sünnet”, 5.

¹² Sa’düddîn Mes’ûd b. Fahriddîn et-Teftâzânî, *et-Telvîh ilâ keşfi hakâiki’t-Tenkîh*, thk. Muhammed Adnân Derviş (Beyrut: Dârü’l-Erkam b. Ebî’l-Erkam, 1998), 2/260.

¹³ İsmail Karagöz vd., *Dini Kavramlar Sözlüğü*, haz. İsmail Karagöz (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2017), 605.

¹⁴ Cessâs, *el-Fusûl*, 3/235; Pezdevî, *Usûl*, 1/136.

¹⁵ Pezdevî, *Usûl*, 1/139.

¹⁶ Serahsî, *Usûl*, 1/114; Ferhat Koca, “Sünnet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları,

yapmış olduğu bu tasnif, kendisinden sonra bilhassa Hanefî usul eserlerinde esas kabul edilmiştir. Nitekim Dârimî, eserinin ilgili bölümünde, Evzaî (ö. 157/773) kanalıyla Mekhûl'un şöyle dediğini aktarır: "Sünnet ikiye ayrılır: birincisi, kabulü zorunlu ve terki küfür olan sünnettir. İkincisi ise yapılması fazilet, terk edilmesi sakıncalı olan sünnettir."¹⁷ Mekhûl bu ifadeyle sünnetin bir hüküm kaynağı olarak önemine yaklaşmıştır. Bu bağlamda, sadece mendup değil, farz olan hükümlerin de sünnet aracılığıyla sabit olduğuna dikkat çekmiştir. Bununla birlikte Pezdevî, "Hüdâ" kavramının İman ve şer'î hükümlerde kullanılan bir isim olduğunu ifade eder.¹⁸ Mehmet Erdoğan da Mekhûl'un sünnet taksiminin "Sünnet-i fazîle" ve "Sünnet-i farîza" şeklinde olduğunu vurgular.¹⁹

Hanefî usulünde Sünnet-i Hüdâ, yerine yapılması hidâyet ve dinin tamamlanması anlamına gelen, terk edilmesi ise dalâlet olarak kabul edilen sünnet türü olarak tanımlanır ve bu nedenle terkinde günah ve kerâhet bulunduğu belirtilir.²⁰ Abdülaziz el-Buhârî, Serahsî'nin Sünnet-i Hüdâ'yı "terki dalâlet, yapılması hidâyet olan sünnet" olarak tanımladığını aktarır ve ezan ile bayram namazını bu türün örnekleri arasında sayar. Pezdevî ve Serahsî de bu tür bir sünneti terk eden kişinin kerâhete düşeceğine dikkat çekerler. Abdülaziz el-Buhârî, ezan ve cemaatle namaz gibi dinin şiarı sayılan hususların, vâcip hükmünde olduğunu ifade etmiştir.²¹ O, Hz. Peygamber'in düzenli olarak eda ettiği revâtib sünnetleri de bu kategoriye dahil etmiş ve bunların terk edilmesinin günah olmadığını belirtmiştir.²²

Sünnet-i zevâid, yerine getirilmesi sevap ve fazilet olmakla birlikte terki günah olmayan sünnetlerdir.²³ Hz. Peygamber'in giyim kuşam tercihleri ile oturma ve kalkma gibi günlük âdetleri, çoğunlukla bu tür sünnetler için verilen örneklerdir.²⁴ Bununla birlikte, Hz. Peygamber'in, namaz esnasında rükû, kıraat ve secdeyi uzatması gibi diğer bazı fiilleri de zaman zaman aynı sünnet kategorisi için örnek olarak sunulmaktadır.²⁵

Zevâid sünnete, genellikle Hz. Peygamber'in yürüyüşü ve giyimi, kuşamı gibi hususlarla beraber ibadetlerle ilgili olan fakat birinci türdeki sünnetler mesabesinde olmayan sünnetler de örnek gösterilmektedir. İbn Âbidîn (ö. 1252) ise sünnet-i zevâidi, "Hz. Peygamber'in ku'ûd ve kıyâmındaki tutumu gibi sünnetler" olarak açıklar ve bunları terk etmenin kerâhet olmadığını vurgular.²⁶ Bu nedenle söz konusu grubun yalnızca ibadet niteliğindeki ve terk edilmesi mekruh olan sünnetleri değil; aynı zamanda, işlenmesi güzel olmakla birlikte terkinde bir sakınca (mekruh) bulunmayan örnekleri de içerdiği vurgulanmıştır.²⁷

2010), 38/154-155.

¹⁷ Dârimî, Abdullah b. Abdurrahman, *Sünenü'd-Dârimî*, (Beyrut: y.y., 1407), 608.

¹⁸ Pezdevî, *Usûl*, 1/232.

¹⁹ Erdoğan, *Vahiy Akıl Dengesi Açısından Sünnet*, 260.

²⁰ Pezdevî, *Usûl*, 1/139.

²¹ Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, 2/439.

²² Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, 2/447.

²³ Pezdevî, *Usûl*, 1/139.

²⁴ Pezdevî, *Usûl*, 1/139; Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, 3/450.

²⁵ Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, 2/450.

²⁶ İbn Âbidîn, Muhammed Emin b. Ömer b. Abdülaziz ed-Dimaşkî. *Hâşiyetu Reddi'l-muhtâr ale'd-Dürri'l-muhtâr: Şerh-i Tenvîri'l-ebâr* (Kahire: Şerike ve Mektebe ve Matbaa Mustafa el-Bâbî el-Halebî ve Evlâduhû, 2. Basım, 1386/1966), 1/103.

²⁷ Koca, "Sünnet".

Cürcânî'ye göre Sünnet-i Hüdâ, Hz. Peygamber'in ibadet kastıyla ve devamlılık esasıyla yaptığı fiillerdir; bu fiillerin yerine getirilmesi dinî vecibeleri ikmal eder, terk edilmesi ise kerâhet ve günahla sonuçlanır. Buna mukabil Sünnet-i Zevâid, onun örf ve âdetlerine dayanan eylemlerini ifade eder.²⁸

Sadru'ş-Şerî'a'ya göre Sünen-i Zevâid, Peygamber'in giyim kuşam gibi sünnetleridir. Bu tür sünnetlerin terkinin herhangi bir isâet doğurmayacağına dikkat çeker. O, bununla birlikte nâfilenin mertebe olarak sünen-i zevâidden sonra geldiğini de belirtir.²⁹ Neseî, el-Menâr adlı eserinde sünneti taksim ederken, Sünnet-i Hüdâ'yı "terki isâet gerektiren sünnet" olarak tanımlar ve buna cemaat, ezan ve ikâmeti örnek verir. Sünnet-i Zevâid'i ise "terki isâet gerektirmeyen sünnet" olarak tanımlayıp Hz. Peygamber'in giyim, duruş ve oturuşundaki şîretini örnek gösterir.³⁰

Bazı çağdaş araştırmacılar da Sünnet-i zevâid'i, Hz. Peygamber'in sırf insan olması nedeniyle gerçekleştirdiği, tebliğ veya beyan amacı taşımayan beşerî eylemleri olarak tanımlamaktadır. Peygamber'in giyim tarzı veya örneğin tirit yemeğini sevmesi gibi kişisel tercihleri ve alışkanlıkları, bu sünnet türüne örnek olarak gösterilmektedir.³¹

3. Klasik Dönem Hanefî Fıkıh Usûlü Eserlerinde Hz. Peygamber'in Fiilleri Konusundaki Görüşler

Resûlullah'ın fiil ve sözlerinin ibadet, inanç vb. alanlara dair bir özellik bulundurup bulundurmadığının tespiti, sünnetin sınırlarının belirlenmesi bakımından önemlidir. Hanefî fıkıh usûlü âlimleri, Ebû Bekr el-Cessâs'ın el-Fusûl fi'l-usûl'ünden bu yana, konuyu eserlerinde değerlendirmişlerdir. Onlar, öncelikle Resûlullah'ın sünnetini sözleri, fiilleri ve onayları (takrir) olmak üzere üç kategoriye ayırır. Şüphesiz Hz. Peygamber'in sözlü sünneti de bağlayıcılık ve hüküm bakımından (farz, vâcip, mendup vb.) çeşitli kısımlara ayrılmaktadır fakat sözlü sünnetin hükmü, dilbilim kuralları ve emir-nehîy kipleri aracılığıyla nispeten daha net bir zeminde tespit edilebilirken; herhangi bir lafız barındırmayan fiillerin delâleti daha kapalıdır. Bundan dolayı usul âlimleri özellikle Hz. Peygamber'in fiillerinden kaynaklanan hükümlerin çeşitlerini ve bu fiillere uymanın (ittibâ) gerekliliğini veya durumunu tartışmıştır. Usulcüler, bu tartışmayı yürütürken, Hz. Peygamber'in eylemlerini, hangi sıfatla gerçekleştirdiği bilinenler ve bu niteliği bilinmeyenler şeklinde iki temel başlık altında incelerler.

3.1. Ebû Bekr el-Cessâs

Giriş kısımlarında bazı eksiklikler bulunmasına rağmen Hanefî usul geleneğinin günümüze ulaşan ilk sistematik ve hacimli fıkıh usulü eseri olan *el-Fusûl fi'l-usûl*'ün müellifi Ebû Bekr el-Cessâs (ö. 370/981), Hz. Peygamber'in fiillerini salt nakilci veya tasvirici bir üslupla değil; eylemin mahiyeti, teşriî amacı ve bağlayıcılık vasfı ekseninde analitik bir tasnife tabi tutmuştur. Sonraki dönemlere ait usul eserlerinde zaman zaman daha özet geçilen "Ef'âlü'r-Resûl" (Peygamberin fiilleri) konusu, Cessâs'ın sistematığında

²⁸ Cürcânî, *Ta'rifât*, 1/161-162.

²⁹ Sadrüşşeria, Ubeydullah b. Mes'ud. *et-Tavzîh fi halli gavâmizi't-Tenkîh*. thk. Zekeriyâ Umeyrât (Beirut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1996), 2/58.; Yusuf b. Hüseyin el-Kirmastî, *Zübdetü'l vusûl ilâ umdeti'l usûl*, thk. Abdurrahman Haçkalı (Beirut: Dârü's-Sâdir, 2008), 77.

³⁰ Ebû'l-Berekât Hâfizüddin en-Neseî, *Keşfü'l-esrâr şerhu'l-musannif ale'l-Menâr* (İstanbul: Salah Bilici Kitapevi, t.y.), 121.

³¹ Apaydın, *İslam Hukuk Usulü*, 149.

oldukça geniş ve felsefi bir zeminde ele alınmıştır.

Cessâs'ın fiillerin bağlayıcılığına dair metodolojisinde epistemolojik değer, "beyân" (açıklama) ilkesi üzerine kuruludur.³² Ona göre, dinde bir fiilin ümmet için dinî bir yükümlülük (vâcip/farz) veya kesin bir teşvik (mendup) ifade edebilmesi için bu hükmün mutlaka açık bir delille beyan edilmiş olması şarttır. Bu temel prensipten hareketle Cessâs, vâcip veya mendup olan şeylerin açıklanmayarak gizli kalmasının şer'an câiz olamayacağını; zira vâcibin terkinin ilahi azabı, mendubun terkinin ise uhrevî sevaptan mahrum kalmayı netice vereceğini belirtir. Mademki Müslümanlar bu hükümleri bilmeye ve uygulamaya muhtaçtırlar, o halde Hz. Peygamber'in bunları beyan etmemesi düşünülemez. Ancak dinde mubah olan eylemlerin tümünün teker teker açıklanmasına ihtiyaç yoktur; zira mubahın işlenmesinde veya terk edilmesinde dinî bir mesuliyet doğmaz. Bu yaklaşım, dinde bağlayıcılığı olmayan mubah alanının genişliğini koruma ve teşriî (dinî) olan ile olmayan fiilleri birbirinden kesin çizgilerle ayırma gayesine dayanmaktadır.³³

Cessâs, Hz. Peygamber'den sâdir olan iradî fiilleri bağlayıcılık ve ibadet (kurbet) kastı taşıyıp taşıyamamasına göre temelde vâcip, mendup ve mubah olmak üzere üç ana kategoriye ayırırken, kendisinden sonraki Hanefî usulcülerinin (örneğin Serahsî ve Pezdevî'nin) sistemleştirdiği Sünnet-i hüdü ve Sünnet-i zevâid ayırımının da teorik altyapısını kurmuştur. Cessâs, fıkıh usulü terminolojisinde "sünnet" mefhumunu, mubah (serbest) eylemleri kapsayacak şekilde kullanmaktan özenle kaçınır.³⁴ Ona göre sünnet; Hz. Peygamber'in bizzat uyulmasını kastettiği, dinin bir şiarı olarak ortaya koyduğu ve yapıldığında sevap umulan farz, vâcip ve mendup kategorilerindeki fiillerden ibarettir. Cessâs'ın çerçevesini çizdiği bu "ibadet ve tâbi olma kastı taşıyan sünnet" tanımı, sonraki Hanefî usulcülerin dinin ikmalî, şiarı ve hidayet yolu olarak gördükleri, terk edilmesi kınanan "Sünnet-i hüdü" kategorisine tam olarak tekabül etmektedir.³⁵ Buna karşılık, Hz. Peygamber'in herhangi bir ibadet kastı olmaksızın, insan olması hasebiyle beşerî tabiatı gereği sergilediği fiilleri ise dinî bir bağlayıcılık atfetmeksizin doğrudan "mubah" kategorisinde değerlendirir. Cessâs'ın mubah saydığı ve teşriî (kanun koyucu) bir vasfı yüklediği bu alan ise sonraki usulcülerin beşerî âdetleri ve doğal davranışları ifade etmek üzere kullandıkları "Sünnet-i zevâid" kategorisiyle muhteva olarak birebir örtüşmektedir.³⁶

Cessâs'ın sistematığında, peygamberlerin mutlak ismetine hâle getirmeyen ancak usul açısından istisna teşkil eden "zelle" (yanılma) konusu da net bir şekilde çerçevelenmiştir. O, peygamberlerin kasıtlı olmayan veya en iyiyi terk etme (*hilâf-ı evlâ*) şeklinde ortaya çıkan, ancak derhal ilahi vahiy ile düzeltilen küçük yanılmalarının bulunduğunu kabul eder.³⁷ Ancak masiyet (günah) kategorisinde değerlendirilmeyen bu zelleler, ilahi bir müdahale ile anında tashih edildikleri için ümmet açısından bir iktidâ kaynağı veya teşriî bir delil olamazlar.³⁸

Fiilî sünnetin kapsamını belirlerken Cessâs, eylemi sadece "aktif/müspet bir davranış"

³² Cessâs, *el-Fusûl*, 2/25, 90-91.

³³ Cessâs, *el-Fusûl*, 2/25, 90-91.

³⁴ Cessâs, *el-Fusûl*, 3/235.

³⁵ Cessâs, *el-Fusûl*, 3/235.

³⁶ Cessâs, *el-Fusûl*, 3/215.

³⁷ Cessâs, *el-Fusûl*, 3/215.

³⁸ Cessâs, *el-Fusûl*, 3/215.

olarak sınırlandırmaz; takrirî sünneti de bu bütünün ayrılmaz bir parçası olarak kabul eder.³⁹ Cessâs'a göre Hz. Peygamber'in bir söz veya davranış karşısındaki sükûtu, sıradan bir sessizlik değil, şer'î bir beyandır. Zira Hz. Peygamber'in, Allah'ın emrine aykırı olan veya şer'an çirkin kabul edilen bir durumu gördüğünde sessiz kalması ve onu düzeltmekten imtina etmesi nübüvvetin tebliğ vazifesiyle bağdaşmaz. Dolayısıyla onun bir eylem karşısında sükût etmesi (inkâr etmemesi), o fiilin şer'an mubah ve câiz olduğuna dair zımnî bir onay ve kesin bir şer'î delildir.⁴⁰ Cessâs'ın fiiller konusundaki en derinlikli analizleri, onun "ittibâ" (Hz. Peygamber'e uyma) kavramına getirdiği felsefi yorumda billurlaşır⁴¹. Cessâs, "Allah ve Resûlüne itâat edin" (Enfâl, 8/20), "O'na ittibâ edin" (Tevbe, 9/117) ve "De ki Allah'ı seviyorsanız bana uyun ki o da sizi sevsin" (Âl-i İmrân, 3/31) gibi âyetlerde Kur'ân-ı Kerîm'in bizlere mutlak surette Resûlullah'a itaati ve uymayı emrettiğini belirtir. Ancak Cessâs, usulcü kimliğini ön plana çıkararak bu meseleyi tek taraflı bir nakil olarak bırakmaz; konuyu bir kurgu üzerinden tartışır. Cessâs'a yönelik şöyle bir itirazda bulunulabilir: "Sen de yukarıdaki âyetlerin Resûlullah'a uymayı mutlak olarak emrettiğini inkâr etmiyorsun; o halde bu genel emirler, onun yaptığı her eylemin aynısını yapmamızı ve aksi ispatlanana kadar her fiiline vücûbiyetle uymamızı emretmez mi?" Cessâs bu fikhî itiraza bir usul kuralıyla cevap verir. Öncelikle o, âyetlerdeki mutlak itaat emirlerinin, ek bir delil olmadıkça Hz. Peygamber'in tüm fiillerini değil, O'nun 'sözlü emirlerini' (kavl) kapsadığını belirtir. Zira sözlü emrin zâhiri doğrudan bir yükümlülük (vücûb) gerektirirken, bir fiilin sırf işlenmiş olması onun bizden de istendiği anlamına gelmez; dolayısıyla Resûlullah'ın sözleri ile fiillerinin bağlayıcılık gücü ve kapsamı aynı değildir. Cessâs, hükmü (vâcip, mendup veya mubah olduğu) açıkça bilinen fiillere nasıl uyulacağı hususunda da usulcülerini üç gruba ayırır ve hocası Kerhî'nin yaklaşımına atıfla şu kuralı koyar: Hakiki ittibâ, eylemin sadece zâhirini taklit etmekten ibaret basit bir davranış değildir. İttibâ; eylemi Hz. Peygamber'in gerçekleştirdiği "vasıf, vecih ve iradeyle" yapmayı gerektirir. Eğer Hz. Peygamber bir fiili mubah (serbest) veya ibadet kastı olmayan beşerî bir âdet olarak işlemişse bir Müslümanın bu fiili vâcip/farz zannederek yapması ona ittibâ etmek demek değildir. Zira böyle bir durumda kişi, Hz. Peygamber'in dinî bir zorunluluk yüklediği bir alana kendi kendine zorunluluk yüklemiş olur.⁴² Cessâs'a göre, onun ittibâ gibi dursa da Resûlullah'ın iradesine ve maksadına aykırı olduğu için özünde tam bir muhalefete dönüşür.⁴³ Cessâs bu durumu açıklarken "Peygamber'in emrine (yoluna) aykırı davrananlar başlarına bir azabın gelmesinden sakınsınlar" (Nûr, 24/63) ilahi uyarısına dikkat çeker. Ona göre bu âyet, Resûlullah'ın yaptığı eylemi yapmamakla tehdit etmez; aksine onun fiilinin vasfını ve niyetini değiştirerek (örneğin mubahı vâcip kılarak) uygulamaya yönelik bir uyarıdır. Gerçek ittibânın yegâne şartı; bir fiili Hz. Peygamber'in hem bizden istediği hem de bizzat kendisinin yaptığı vasıfla işlemektir.⁴⁴ Bu ittibâ mantığının doğal bir uzantısı olarak Hz. Peygamber'in bir şeyi yapmaktan kaçınma şeklindeki eylemleri de diğer fiilleriyle aynı usulî hükme tabidir.⁴⁵ Cessâs'a göre

³⁹ Cessâs, *el-Fusûl*, 2/39-40.

⁴⁰ Cessâs, *el-Fusûl*, 2/39-40.

⁴¹ Cessâs, *el-Fusûl*, 3/215-216, 224.

⁴² Cessâs, *el-Fusûl*, 3/215-216, 224.

⁴³ Cessâs, *el-Fusûl*, 3/219.

⁴⁴ Cessâs, *el-Fusûl*, 3/219.

⁴⁵ Cessâs, *el-Fusûl*, 3/228.

Hız. Peygamber'in sebebini bilmediğimiz (vâcip mi, mendup mu, mubah mı olduğu meçhul) bir terki karşısında da aslanan, bu terkin bizim için bir vücûbiyet değil, ibâha ifade ettiğidir. Eğer bir fiili terk edişindeki niyet ve hüküm açıkça biliniyorsa ancak o zaman o hüküm ümmet için geçerli hale gelir ve ümmetin de o niyetle terk etmesi gerekir.⁴⁶

Hanefi fıkıh usulünde ve hususiyle Cessâs'ın sistematiğinde asıl büyük tartışma konusu, ne Kur'an'daki bir âyeti açıklayan (beyân) ne beşerî bir zorunluluktan kaynaklanan ne de ibadet kastıyla yapıp yapılmadığına dair (vâcip, mendup veya mubah) hakkında hiçbir delil bulunmayan mücerret fiillerin hükmüdür⁴⁷. Cessâs, Hız. Peygamber'e ait bir fiilin vasfının bilinmemesi durumunda ortaya çıkan usulî ihtilafları üç grupta toplar: Birinci görüş, mutlak vücûbiyet görüşüdür. Bu görüşü savunanlara göre, "Hız. Peygamber'in yaptığı bir fiili yapmak, aksi ispatlanana kadar ümmete de vâciptir." İkinci görüş, tevakkuf görüşüdür. Onlara göre fiilin mahiyeti açık bir delille belirlenmedikçe o fiil hakkında herhangi bir hüküm vermektan kaçınılır. Üçüncü görüş ise ek bir delil bulunmadığı sürece bu fiillerin mutlak surette mubah olarak kabul edilmesi gerektiğini savunan ibâha görüşüdür. Cessâs, bu zorlu usulî tartışmada vücûb ve tevakkuf görüşlerini aklı ve naklî delillerle kesin bir dille reddederek, hocası Ebû'l-Hasân el-Kerhî ile Irak Hanefi ekolünün karakteristik yaklaşımı olan ibâha ilkesini merkeze alır. Onun mubahlığı temellendirme mantığı fikhî istikrara dayalıdır: Hız. Peygamber ismet (günahsızlık) sıfatına sahiptir; dolayısıyla ondan haram veya mekruh bir fiilin sâdır olması aklen düşünülemez. Geriye kalan meşruiyet derecelerinin (vâcip, mendup, mubah) en alt sınırı ise mubahlıktır. Cessâs'a göre, vasfı bilinmeyen mücerret bir fiile vücubiyet atfetmek asılsızdır; o fiilin ek bir karîne (delil) gelene kadar en alt sınır olan mubah kabul edilmesi hukuken zorunludur.⁴⁸ Cessâs, tevakkuf görüşünü savunanlara temelde şu mantıksal argümanlarla cevap verir: Tevakkuf ettiğini söyleyen kişi, o fiili pratikte ya yasaklayacaktır ya da serbest bırakacaktır. Eğer tevakkuf adı altında o fiili yasaklar ve insanları ondan alıkoyarsa Hız. Peygamber'in bizzat işlediği meşru bir eyleme muhalefet etmiş olur. Eğer işlenmesini serbest bırakır ve yapanlara herhangi bir ilahi kınama olmadığını kabul ederse bu zaten bizzat ibâha görüşünün kendisidir. Dolayısıyla tevakkuf iddia etmek, eyleme döküldüğünde imkânsız bir çelişkidten ibarettir.⁴⁹ Ayrıca tevakkuf ehlinin "madem mubahtı, neden bunu da açıkça beyan etmedi?" şeklindeki itirazlarına da vâcip ve mendubun aksine, dinde mubah olan fiillerin dinî bir mesuliyet doğurmadığı için tek tek açıklanmaya muhtaç olmadığı ilkesiyle cevap verir.⁵⁰

Bu noktada, mücerred fiillerde *ibâha* görüşünü savunan Cessâs ile onun hocası Ebû'l-Hasân el-Kerhî arasındaki ince usulî farka da değinmek elzemdir. Nihai tahlilde, her ikisi de mubahlık görüşünü savunsa da aralarında fiilin ümmete aidiyeti açısından metodolojik bir nüans vardır. Kerhî, vasfı bilinmeyen mücerred fiillerde aslanan hususiyet (sadece Peygamber'e mahsus olma) olduğunu ve ümmetin bu fiillere iştirakinin ancak ayrı bir delille ispatlanması gerektiğini savunur. Cessâs ise eserinde hocasının bu görüşünü zikrettikten sonra ondan ayrılarak, aslanan iştirak

⁴⁶ Cessâs, *el-Fusûl*, 3/228.

⁴⁷ Cessâs, *el-Fusûl*, 3/215.

⁴⁸ Cessâs, *el-Fusûl*, 3/215.

⁴⁹ Cessâs, *el-Fusûl*, 3/226.

⁵⁰ Cessâs, *el-Fusûl*, 2/25, 90-91.

olduğunu, peygamber ile ümmet arasındaki ortaklığın genel kural, hususiyetin ise ancak bir delile muhtaç istisnai bir durum olduğunu ileri sürer.⁵¹

Hiz. Peygamber'in fiillerinin bağlayıcılığı ve ümmetin iştiraki bağlamında ele alınması gereken bir diğler husus ise sadece Resûlullah'a has kılındığı kesin bir delille sabit olan fiillerin durumudur. Usulde genel kural olarak "Hz. Peygamber'in fiilleri haram oluşa delâlet etmez" denilse de bu kural yalnızca ümmet ile Peygamber arasında ortak olan eylemler için geçerlidir. Şayet bir fiil, delil-i ihtisas (özel kılındığına dair delil) ile yalnızca Peygamber'e tahsis edilmişse, bu fiil Hz. Peygamber için mubah veya vâcip iken, ümmeti için pekâlâ haram veya mekruh olabilir. Yani Peygamberimizin şahsına mubah olan bir fiil bizim için haram hükmü taşıyabilir. Usulcülerin genel kabulü ve fikhî istinbatların gösterdiği üzere dörtten fazla kadınla evlenmek veya iftar etmeksizin peş peşe günlerce oruç tutmak Hz. Peygamber için özel bir izinle mubah kılınmışken, ümmeti için câiz değildir. Aynı şekilde teheccüd namazı ona farz/vâcip kılınmışken ümmeti için mendup/sünnet hükmündedir. Bu sebeple Cessâs, ümmetin Hz. Peygamber'in fiillerine iştirak ilkesini savunurken hususiyet delili bulunmadıkça şerhini düşmeyi ihmâl etmemiş ve hasâis meselesini özellikle vurgulamıştır.⁵²

Sonuç olarak Cessâs, Hz. Peygamber'in fiillerini usul ilmi çerçevesinde değerlendirirken fikhî ve mantıksal bir kesinlik aramış, delilsiz bir şekilde dinde fiillere vücûbiyet yüklenmesine karşı çıkararak ibâha ilkesini sisteminin merkezine oturtmuştur.⁵³ O, bu analitik yaklaşımı sayesinde Peygamber'in teşriî ve sözlü emirlerinin bağlayıcı yönü ile beşerî özelliklerini birbirinden ayırmıştır. Ayrıca ittibânun sınırlarını sadece şekilsel bir taklit olmaktan çıkarıp niyet ve vasıf uyumuna dayandırmıştır.⁵⁴

3.2. Ebû Zeyd ed-Debûsî

Ebû Zeyd ed-Debûsî (ö. 430/1039) öncelikle sünnetin sözlük ve ıstılah anlamlarını açıklar. Ona göre sünnet kelimesi sözlük anlamı itibarıyla "âdet haline gelmiş yol" demektir. Sünnetin şer'î ıstılahtaki karşılığının ise Resûlullah ile ashabının takip ettiği yol olduğunu ifade etmiştir.⁵⁵

Debûsî sünnetin hükmünü, "Müslümanların farz ve vâcip olmaksızın onu yerine getirmekle sorumlu olmaları" şeklinde açıklar. O, sünnetin terkinin itâb sebebi olduğu görüşündedir. Zira sünnetin en alt seviyesi ya Resûlullah'ın ya da ashabın izlediği yoldur ve Müslümanlar bu yolu ihya ile mükelleftir. Bunun yitirilmesi ise câiz değildir. Bu yolu terk etmemiz durumunda kınanmaya müstahak oluruz. Bir kimsenin sünneti hafife almak suretiyle terk etmesi durumunda ise bu kişi fâsık veya kâfir kabul edilir çünkü sünnetin hafife alınması onun sahibinin hafife alınması demektir.⁵⁶

Debûsî Hz. Peygamber'den sâdır olan fiilleri kendi iradesi sonucu gerçekleştirip

⁵¹ Cessâs, el-Fusûl, 3/228.

⁵² Cessâs, el-Fusûl, 3/228.

⁵³ Cessâs, el-Fusûl, 3/215.

⁵⁴ Cessâs, el-Fusûl, 3/215.

⁵⁵ Debûsî, *Takvîmü'l-edille*, 77.

⁵⁶ Debûsî, *Takvîmü'l-edille*, 78.

gerçekleştirmemesine göre önce iki kısma ayırır.⁵⁷ Hz. Peygamber'in uyku halinde veya irade dışı hata ile yaptığı fiiller irâdî olmadığından, teşriî bir değer taşımaz ve dikkate alınmaz.

İradî olarak sâdır olan fiiller ise vâcip müstehap mubah ve zelle olmak üzere dörde ayrılır. Debûsî'ye göre Resûlullah'ın uyku halinde veya yanılarak yaptığı fiillerin yanı sıra, iradesi dışında gerçekleştirdiği eylemleri de bir hüküm kaynağı sayılmaz. Zelle olarak gerçekleştirdiği fiillerin zelle olduğu hususu vahiy ile bizlere bildirilmiştir. Zira Kur'an-ı Kerim'de, başka peygamberlerin zelleleri de açıklanmıştır. Debûsî, peygamberlerin zelleleri kasıtlı şekilde gerçekleştirmekle birlikte, bununla Allah'a isyan etmeyi amaçlamadıklarını ifade etmiştir. Bunun yanında zelleler beyân (açıklama) niteliği taşımaz.

Debûsî'ye göre Hz. Peygamber'den kasıt dışı olarak sâdır olan fiiller beyân niteliği taşımadığından dolayı itibâ konusunda yalnızca kasfî eylemleri dikkate alınır. Bu sebeple onun yalnızca müstehap, mubah ve vâcip hükmünde olan fiilleri beyâna esastır. Sonuç olarak o, Resûlullah'ın fiilleri meselesinde dört temel görüş olduğunu belirtmektedir.⁵⁸

1- Vücûb görüşü: Peygamberimizin fiillerine uymak vâciptir. Fiili yasaklayan bir delil bulunmadığı sürece o fiile uymanın ümmet için de gerekli (vâcip) olduğunu kabul etmek gerekir. 2- Tevakkuf görüşü: Hz. Peygamber'in fiilinin vasfı bir delille belli olana dek tevakkuf edilmesi (beklenmesi ve hüküm verilmemesi) gerekir. 3- Mubahlık görüşü (Ebû'l-Hasân el-Kerhî'nin yaklaşımı): Resûlullah'tan sâdır olan bir fiilin vâcip veya mendup olduğuna dair delil bulunmadıkça o fiili mubah kabul etmek gerekir. Eğer fiilin mubah üstü bir hükmü olduğu ispatlanırsa bu hükmün Hz. Peygamber'e has olduğu (hususiyet) varsayılır ve ümmet için de geçerli olması, yani ümmetin ona iştirak etmesi ek bir delil gerektirir. 4- Mubahlık görüşü (Cessâs'ın yaklaşımı): Fiilin vasfına delâlet eden bir karîne yoksa, o fiil ümmet için de mubahtır. Ancak bu yaklaşıma göre fiilin Resûlullah'a has olduğuna işaret eden bir delil bulunmadığı sürece, o fiilde peygamber ile ümmet arasında ortaklık (iştirak) esastır.

Bu noktada, son iki görüşün (Kerhî ve Cessâs) ortak noktası ve aralarındaki ince usulî farkın izah edilmesi elzemdir. Her iki usulcü de hükmü bilinmeyen mücerred fiillerde asgarî sınırın "mubahlık" (ibâha) olduğunda müttefiklerdir. Aralarındaki metodolojik fark ise fiilin aidiyeti noktasındadır: Kerhî'ye göre bu fiillerde aslanan "hususiyet"tir; yani fiilin sadece peygambere ait olması esastır, ümmetin o fiile ortak olabilmesi için ayrıca bir iştirak delili gelmesi şarttır. Cessâs'a göre ise aslanan "iştirak"tir (ortaklıktır); yani o fiilin sadece Peygamber'e has olduğunu gösteren bir ihtisas delili bulunmadıkça ümmet de o fiile aynı vasıfla uyar. Debûsî de kendi eserinde Cessâs'ın bu iştirak görüşünü zikrettikten sonra "Bizce doğru olan görüş de budur" diyerek bu yaklaşımı tercih etmiştir.⁵⁹

3.3. Ali b. Muhammed es-Saymerî

Saymerî (ö. 436/1045), meseleyi uzun uzadıya tartışmaz ve benimsediği ilkeler çerçevesinde konuyu kısa ve öz bir şekilde ortaya koyar. Ona göre Resûlullah'ın fiillerine mütâbaat, yalnızca "onun yaptığını, onun yaptığı surette ve onun yaptığı niyetle"

⁵⁷ Debûsî, *Takvîmü'l-edille*, 247.

⁵⁸ Debûsî, *Takvîmü'l-edille*, 247.

⁵⁹ Debûsî, *Takvîmü'l-edille*, 247-248.

yapmamız durumunda oluşur. Onun vücûb niyeti ile ortaya koyduğu bir fiili biz nafîle niyetiyle yaparsak Hz. Peygamber'e ittibâ gerçekleşmez. O, Cessâs'ın, "Hz. Peygamber'e ait bir fiilin nedb ibâha veya icâb vasıflarından hangisi olarak yaptığını bilmemiz durumunda ona uymak bize gereklidir" görüşünü de zikretmektedir.⁶⁰

Saymerî bazı âlimlerin, Hz. Peygamber'in bir fiilinde O'na tâbî olmamızın zorunlu olması için müstakil bir delil bulunması gerektiği görüşünde olduklarını ifade eder. O, teessî âyetini ve ona tâbî olmayı zorunlu kılan diğer âyetleri birinci görüşün delilleri olarak zikreder. Mütâbaat, Resûlullah'ın yaptığını onun yaptığı vecih üzere yapmamız anlamı taşıdığı için ancak ondan sâdır olan bir fiilin vasfını bilmemiz durumunda bu vasıf ile ona tâbî olmak bizim için gerekli hale gelir.⁶¹ Sahâbeden nakledilen bazı rivayetler de bu duruma işaret etmektedir. Hz. Ömer'in, Hacerü'l-esved'i öperken Resûlullah'ı örnek aldığını belirtmesi, Resûlullah'ın oruç hâlinde eşini öpmenin orucu bozmadığını beyân etmesi ve bunun ashâbı için de geçerli olduğunu ifade etmesi, bu durumu destekleyen örneklerdendir.

Saymerî, Hz. Peygamber'in fiillerine ittibâ için ayrıca bir delilin gerekli olduğunu savunanların, yalnızca Hz. Peygamber'in yaptığı fiilin bizden de talep edildiğini bilmemiz hâlinde ona ittibâ etmiş olacağımızı, böyle bir talebin sabit olmaması durumunda ise ittibâdan söz edilemeyeceğini ifade ettiklerini aktarır. Buna karşılık o, Allah'ın, bize Hz. Peygamber'i örnek edinmeye yönelik ilahî emrin, onun fiillerinin bizden de talep edildiğine delâlet ettiğini belirtir.

Saymerî'ye göre Hanefiler, Resûlullah'ın herhangi bir eylemde bulunmasının, o eylemin ümmete vâcip olduğu anlamına gelmeyeceğini savunurlar; zira böyle bir fiilin ümmet için bağlayıcılığı ancak vücûb ifade eden müstakil bir delille sabit olabilir. Ancak Hz. Peygamber'in yaptığı fiil, Kur'ân-ı Kerîm'de yer alan mücmel bir âyetin hükmünü açıklamaya yönelikse onun hükmüne tâbî olduğu anlaşılır.⁶²

3.4. Şemsüleimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-Serahsî

Serahsî (ö. 483/1090) sünneti, dinde izlenen yol olarak tanımlamaktadır. O, Hanefilere göre sünnetin, "Hz. Peygamber ve ashâbı tarafından izlenen yol" olduğunu vurgular.⁶³ Ona göre sünnet kelimesi sadece Hz. Peygamber için kullanılmaz. Nitekim, Hz. Peygamber'in "Kim iyi bir iş/yol başlatırsa..."⁶⁴ hadisi, mutlak olarak kullanıldığı zaman sünnet kelimesinin yalnızca Hz. Peygamber'in sünnetini ifade etmediğine delâlet etmektedir.

Serahsî'ye göre mutlak anlamda kullanılan "sünnet" kavramı, farz ve vâcip kapsamına girmeyen fakat fiilen ittibâ edilen hükümleri ifade eder. Ancak dinin şîârı olan bazı sünnetler, sürekli ve açık şekilde uygulanmaları gerektiğinden (uygulama yönünden) vâcip seviyesinde bir bağlayıcılığa sahip kabul edilir. O, Hz. Peygamber'den kastî olarak sâdır olan ve ümmet tarafından kendisine ittibâ edilebilecek fiillerinin dört kategoriye ayrıldığını belirtir. Bunlar mubah, müstehap, vâcip ve farz hükümlerdir. Bunların

⁶⁰ Ebû Abdullah Hüseyin b. Saymerî, *Kitabu mesaili'l-hilaf fi usûli'l-fikh* (Basılmamış Doktora Tezi University De Provence Marseille, 1991), 109.

⁶¹ Saymerî, *Mesaili'l-Hilaf*, 110.

⁶² Saymerî, *Mesaili'l-Hilaf*, 113.

⁶³ Serahsî, *Usûl*, 1/113-114.

⁶⁴ Müslim, "Zekât", 69.

yanında beşinci kategori olarak zelleleri zikreder ancak bunlara ittibâda bulunulamayacağını da zikreder. Zira Resûlullah bu tür fiilleri kastı olarak işlese de bunlarla günah işlemeyi amaçlamamıştır. Üstelik zelle işlendikten sonra bizzat kendisi veya Allah Teâlâ tarafından bu fiillerin zelle olduğu beyan edilmiştir.⁶⁵ Serahsî, Hz. Peygamber'den beşer olarak sâdır olan fiillerin de ittibâyâ dahil olmadığını vurgulamaktadır.

O, Resûlullah'ın hükmü bilinmeyen ve ümmetin tâbî olabileceği fiillerine uyma konusunda farklı görüşlerin benimsendiğini belirterek bu görüşleri sınıflandırır.⁶⁶ İlk görüş, bu meselede tevakkuf etmenin gerekli (vâcip) olduğunu savunanlardır. Bu görüştekilerin düşüncelerini şöyle nakleder: Eğer Resûlullah'ın fiilinin vasfı bilinmiyor ise bu fiilde ona tâbî olmamız mümkün değildir çünkü vasfı bilinmeyen fiilin yalnızca kendisini yapmakla mütâbaat gerçekleşmez. Zira mütâbaatın tam anlamıyla oluşabilmesi, fiilin hem kendisinin işlenmesine hem de Resûlullah'ın işlediği sıfat üzere işlenmesine bağlıdır. Bundan dolayı Resûlullah'ın nâfile vasfı ile gerçekleştirdiği bir fiili farz vasfıyla gerçekleştirmek, mütâbaat değil muhalefettir. Bu sebeple Resûlullah'ın vasfını bilemediğimiz fiillerine ittibâ edemeyiz.

İkinci gruptakiler, "aksine delâlet eden bir karîne bulunana kadar bu tür fiillerinde Hz. Peygamber'e ittibâ etmenin vâcip olduğunu" söyleyenlerdir. Bu görüştekiler Hz. Peygamber'e tâbî olmamız gerektiğini bildiren âyetleri esas almışlardır.⁶⁷

Serahsî'nin aktardığı üçüncü görüş Kerhî'ye aittir. Ona göre Resûlullah'ın fiili hangi vasfı üzere işlediğini biliyorsak fiile bu vasfı üzere ittibâ edebiliriz. Vasfının bilinmemesi durumunda her ne kadar fiilin mubah olduğu kabul edilse de bizim de yapmamıza delâlet eden bir karîne bulunmadığı sürece Hz. Peygamber'in hükmü bilinmeyen fiile ittibâ edilmez.

Dördüncü görüş, Cessâs'a aittir. Onun aktardığına göre Hz. Peygamber'den sâdır olan ve vasfını bilmediğimiz fiillere, bunların Hz. Peygamber'e has olduğuna delalet eden bir karîne bulunmadıkça mubah olarak ittibâ edilebilir. Serahsî, sahih olanın Cessâs'ın görüşü olduğunu ifade etmektedir.⁶⁸

Serahsî, kendi görüşünü açıklayarak bu görüşü destekleyen delilleri sıralar. Bunlardan en önemlisi, Hz. Peygamber'in namaz esnasında na'linlerini çıkarmasını müteakip sahâbenin de aynı şekilde davranması ve namaz sonrası Peygamber'in bu fiillerini "Neden böyle yaptınız?" diyerek sorgulamasıdır. Bu sorgulama Serahsî'nin delillendirmesinde merkezî bir rol oynar. Zira eğer vasfı bilinmeyen her nebevî fiile ittibâ etmek vücûbiyet ifade etseydi, bu fiiliyatın sorgulanması anlamsız olurdu. Dolayısıyla bu soru, ittibânın her koşulda bir zorunluluk olmadığını ortaya koymaktadır.

Serahsî'ye göre hakiki muvâfakât, fiilin hem aslına hem de sıfatına uymayı gerektirir. Bu nedenle, bir fiilin sıfatı bilinmediğinde, hakkında kesin olarak hüküm verilebilecek asgari seviye, o fiilin mubah olduğudur. Bundan daha ileri bir şey diyebilmemiz için delil gereklidir.⁶⁹

⁶⁵ Serahsî, *Usûl*, 2/86.

⁶⁶ Serahsî, *Usûl*, 2/86.

⁶⁷ Serahsî, *Usûl*, 2/87.

⁶⁸ Serahsî, *Usûl*, 2/88.

⁶⁹ Serahsî, *Usûl*, 2/88.

3.5. Fahrü'l-İslâm Ebu'l-Usr el-Pezdevî

Pezdevî (ö. 482/1089), görüşlerini zikrettiğimiz önceki Hanefî usulcülere benzer olarak meseleye Resûlullah'ın fiillerini hükmî yönünden sınıflandırarak giriş yapar. Bu açıdan Hz. Peygamber'den sâdır olan fiiller dörde ayrılır, bunlar: Mubah, müstehap, vâcip ve farzdır. O, Hz. Peygamber'den zelle olarak sâdır olan fiillerin ona ittibâ konusunda dikkate alınmayacağı görüşündedir. Eğer Hz. Peygamber'den bir zelle sâdır olmuş ise bunun bir zelle olduğu ve dolayısıyla takip edilmemesi gerektiği hususu, mutlaka ya vahiy ile ya da Hz. Peygamber'in bizzat açıklamasıyla bildirilmiştir.⁷⁰

Pezdevî, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) zelleleri ile beşerî fiilleri haricinde kalan ve hükmünün ne olduğu bilinmeyen fiilleri hakkındaki âlimler arası görüş ayrılığına işaret etmekte ve bu konudaki farklı yaklaşımları maddeler halinde sıralamaktadır. Bu görüşler üç ana başlıkta toplanabilir: Birincisi, Hz. Peygamber'in hükmü bilinmeyen bu tür fiilleri karşısında bir hüküm belirtmeyip beklemeyi (tevakkuf) esas alır. İkincisi, bu fiillere uymanın gerekliliğini savunur. Üçüncü ve Kerhî'ye atfedilen görüş ise bu fiillerin mubah olarak kabul edilmesi yönündedir. Bundan daha fazlasını söyleyebilmek (mendup, vâcip) için delil gerekmektedir. Ayrıca Hz. Peygamber'e mütâbaâtımız için buna delâlet eden ayrı bir delil bulunmalıdır.⁷¹ Dördüncü görüş olan Cessâs'ın görüşü Kerhî'nin görüşüne benzemekle birlikte önemli bir noktada ayrılır. Cessâs, Hz. Peygamber'in fiillerine ittibâ etmek için ayrıca bir delil getirilmesi şartını koşmaz. Ona göre tam tersi bir durum geçerlidir yani bir fiile uyulamayacağını söyleyebilmek için bunu gösteren özel bir delil olması gerekir. Pezdevî de kendi düşüncesinin Cessâs ile aynı doğrultuda olduğunu ifade eder. Dolayısıyla Pezdevî, tıpkı Serahsî gibi Cessâs'ın bu yaklaşımını Kerhî'nin yaklaşımına tercih etmektedir.⁷²

3.6. Alâuddin es-Semerkindî

Semerkindî (ö. 539/1144), Hz. Peygamber'in fiillerini metodolojik açıdan iki ana kategoriye ayırır. İlk kategori, kitabın mücmelini beyân eden fiillerdir. Bu fiillerin hükmü; vüçûb, nedb veya hürmet gibi doğrudan açıkladığı nassın asıl hükmüne tâbidir.⁷³ İkincisi ise müstakil fiillerdir. Kur'an'ın açıklaması mahiyetinde olmayan bu fiiller iki alt kısma ayrılır. Birinci kısım, vâcip veya mendup olduğuna dair delil bulunan fiillerdir. Bunlar şayet sadece Hz. Peygamber'e has değilse ümmetin de tâbi olması vâciptir.⁷⁴ İkinci kısım, hükmü hakkında delil bulunmayan (mücerred) fiillerdir. Semerkindî, vasfı bilinmeyen bu fiillere uyulması hususundaki usulî ihtilafları üç grupta toplar:

Birinci Görüş (Tevakkuf ehli): Kesin bir delil bulununcaya kadar itikâden ve amelen tevakkuf edilir.⁷⁵ İkinci görüş (Irak Meşâyihî): Ebû'l-Hasân el-Kerhî'nin de dahil olduğu bu gruba göre, mücerred fiiller mubahlığa hamledilir.⁷⁶ Sözlü emirler (kavl) ise tam aksine "vüçûba" hamledilir. Üçüncü görüş (Semerkant Âlimleri): Bu tür fiillerde itikadî

⁷⁰ Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, 3/296-297.

⁷¹ Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, 3/296-297.

⁷² Pezdevî, *Usûl*, 3/296-300.

⁷³ Alâuddin Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed es-Semerkindî, *Mizânü'l-usûl fi netâici'l-ukûl fi usûli'l-fıkh*, thk. Abdülmelik Abdurrahman es-Sa'dî (Mekke: Câmîatü Ümmi'l-Kurâ, 1984), 2/673.

⁷⁴ Semerkindî, *Mizânü'l-usûl*, 2/673.

⁷⁵ Semerkindî, *Mizânü'l-usûl*, 2/674.

⁷⁶ Semerkindî, *Mizânü'l-usûl*, 2/674-675.

bakımdan tevakkuf edilse de amel bakımından vücûbiyete hamledilir. Onlar bu yaklaşımlarıyla Hz. Peygamber'in sözlerini ve fiillerini amelî bağlayıcılık açısından eşit tutmuşlardır.⁷⁷

3.7. Abdilhamîd b. Hüseyin el-Üsmendî es-Semerkandî

Usmendî (ö. 552/1157), Bezlu'n-Nazar adlı eserinde Hz. Peygamber'in fiillerinin hükümlere delâletini incelerken, kelâmî bir yaklaşım sergiler. O, konuya doğrudan fikhî bir tahlille girmek yerine, öncelikle genel olarak "fiil nedir, çeşitleri nelerdir?" ekseninde insan fiillerini (ef'âl-i ibâd) tasnif eden felsefi bir giriş yapar ve daha sonra konuyu Hz. Peygamber'in fiilleriyle bağdaştırır. Ona göre ilk grup, kişinin hukuken sorumlu olmadığı fiillerdir ki bunlara delinin, kastı bulunmayanın, çocuğun veya uyuyanın eylemleri örnek verilebilir. Bu eylemler övgü ya da yergi ile nitelendirilmese de bir can veya mal kaybına yol açtıklarında tazminat sorumluluğu doğurabilirler. İkinci grup fiiller, kişinin sorumlu tutulduğu eylemler olup bunlar da ya "hasen" (iyi) ya da "kabih" (kötü) olarak nitelendirilir.⁷⁸ Usmendî'nin açıklamaları genel olarak şu şekildedir.

Ona göre teessî iki yönlüdür. Bazen bir fiili bizzat yaparak, bazen de bir fiili terk ederek gerçekleşir. Fiilde teessînin vukû bulması için ise Hz. Peygamber'in yaptığı, onun yaptığı vecih üzere ve bizzat o yaptığı için yapmak gerekir. Bu şartlardan ilki, eylemin kendisinde benzerliktir; örneğin, Hz. Peygamber namaz kıldığında bizim oruç tutmamız teessî sayılmaz. İkinci olarak, fiili onun yaptığı vecih üzere, yani niyet ve amaçlarına uygun şekilde yapmak esastır. Bu sebeple, Hz. Peygamber'in nâfile olarak yaptığı bir ibadeti bizim farz niyetiyle yapmamız, onu doğru bir şekilde örnek aldığımız anlamına gelmez.⁷⁹

Bir fiili yapmamak suretiyle teessî, o fiili Hz. Peygamber terk ettiği için ve onun terk ediş şekline uygun olarak terk etmeyi gerektirir. Mesela, güneş doğarken namaz kılmaktan kaçınması gibi bizim de aynı niyetle bu vakitte namazı terk etmemiz ona ittibâ etmektir. Bir kimsenin teessîsinin geçerliliği, örnek aldığı fiilin hükmünü veya biçimini doğrudan örnek aldığı şahıstan öğrenmiş olmasına bağlı değildir. Zira şükürün veya sabrın gerekliliğini ondan öğrenmesek dahi sırf o yaptığı için şükretmemiz ve sabretmemiz geçerli bir teessîdir. Sonuç olarak fiilin vücûbiyetinin hâricî bir delil ile bilinmesi, teessînin gerçekleşmesine bir engel teşkil etmez.⁸⁰

Usmendî ihtilafın, Hz. Peygamber'in mücerred (mutlak) bir fiilin hangi hükmü ifade ettiği noktasında yaşandığını söyleyerek konudaki dört temel görüşü; "Peygamber'in mücerred fiili, ibâhaya (mubahlığa), vücûbiyete (zorunluluğa) veya nedbe (tavsiyeye) delâlet edebilir ya da hiçbir şer'î hüküm ifade etmez." şeklinde açıklar.

Hz. Peygamber'in fiilin özelliği bilindiğinde bu özelliği bilinen fiil, şer'î bir hükme delalet eder. Şayet Hz. Peygamber bir fiili vücûb vechiyle yaptıysa o fiilin bize de vâcib olduğuna delâlet eder. Eğer nefl üzere yapıldığını biliyorsak bizim de nâfile niyetiyle yapmamıza delâlet eder. Şayet ibâha cihetinden yapıldığını biliyorsak biz de o fiilin mubah kabilinden olduğuna itikat ederek yaparız ancak Hz. Peygamber'in fiilleri haram

⁷⁷ Semerkandî, *Mizânü'l-usûl*, 2/678.

⁷⁸ Usmendî, *Bezlu'n-nazar*, 495-496.

⁷⁹ Usmendî, *Bezlu'n-nazar*, 501.

⁸⁰ Usmendî, *Bezlu'n-nazar*, 502.

oluşuna delâlet etmez.⁸¹

Hz. Peygamber'in mücerret fiilinin bir hüküm ifade etmediğini savunanların delilleri şöyledir: Bir fiilin vâcip ya da nafilâ nitelikte olması, kullar için bir maslahat içermesine bağlıdır. Hz. Peygamber masum olduğu için haram fiil işlemez ve onun bir fiili yapması, o fiilin en azından hasen (iyi) olduğunu gösterir. Ancak bir fiilin onun için maslahat ifade etmesi, başkaları için de bu şekilde olmasını gerektirmez; zira maslahat, mükelleflerin yolcu veya mukîm olmaları gibi değişen durumlarına göre farklılık gösterir. Dolayısıyla bir fiilin başkaları için de maslahat içerdiğini bilinmedikçe o fiile dayanarak onlar hakkında vücûb, nedb veya ibâha gibi bir hüküm verilemez.⁸²

3.8. Abdülazîz el-Buhârî

Abdülazîz el-Buhârî (ö. 730/1330), Pezdevî'nin Kenzu'l-Vusûl isimli eserine yazdığı şerhte, kendinden önceki Hanefî usul âlimlerinin görüşlerini bir araya getirip açıklamıştır. Pezdevî'nin sistematığına bağlı kalması ve önceki görüşlere kapsamlı bir şekilde temas etmesi, eserine başka kaynaklardaki bilgileri tamamlama ve olası istinsah veya nakil hatalarını denetleme imkânı veren bir nitelik kazandırır. Eserin karma metot yerine klasik Hanefî geleneğiyle yazılmış olması da önemlidir. Bu sebeplerle, çalışmada hedeflenen zaman diliminde yaşamamış olsa da onun konu hakkındaki bilgilerinin değerlendirilmesinin uygun olacağı düşünülmüştür.

Buhârî, insan fiillerini öncelikle ikiye ayırır. İlk grupta, kasti bulunmayan veya uyuyan kişinin fiilleri gibi kendilerine bir hüküm bağlanmayan eylemler yer alır. İkinci grup ise kişinin iradesiyle yaptığı ve iyi (hasen) ya da kötü (kabiğ) olarak nitelenen fiillerdir. İyi fiiller mendup, mubah ve vâcip; kötü fiiller ise mekruh ve haram kısımlarından oluşur. Peygamberler mekruh ve haram olan fiilleri işlemez ancak zellede bulunabilirler.⁸³

Buhârî, bu konuda, kendisinden önceki müelliflerin taksimini temel almakla beraber meseleyi, kavramsal olarak eylemlerin hasen veya kabiğ olma özelliği üzerinden kavramsal düzeyde ele almıştır. Bu bağlamda, önceki müelliflerin tasniflerini temel almakla birlikte, konuyu fiillerin bu nitelikleri üzerinden değerlendirmiştir. "Ef'âlü'n-nebi" başlığı altında ele alınan fiiller, zelle türünden olmayıp Hz. Peygamber'e tabi olunması gerekenlerdir. Buhârî, Serahsî ve Pezdevî'nin bu fiilleri farz, vâcip, müstehap ve mubah olarak dörde ayırdığını aktarır. Buna karşın Debûsî ve diğer usulcülerin ise bu fiilleri vâcip, müstehap ve mubah şeklinde üçe ayırdığını ve buradaki vâcip ile farzı kastettiklerini belirtir. Zira bir hükmün vâcip sayılması zannî delile dayandığı için Hz. Peygamber hakkında böyle bir durum geçerli değildir.

Hz. Peygamber'in fiili ibadet olarak kabul edildiğinde bu fiilin hükmü konusunda ihtilaf edilmiştir. İlk görüş, tevakkufun, yani hüküm vermekten kaçınmanın, vâcip olduğudur. Bu yaklaşıma göre fiilin vasfını ve ümmetin de o hükmü tâbi olduğunu gösteren bir delil bulunmadıkça ittibâ gerçekleşmez. Bu kanaati savunanlar delillerini şöyle sunar: Gerçek ittibâ, bir fiili, sahibinin yaptığı amaç ve vasıfla yapmayı gerektirdiğinden, vasfı bilinmeyen bir fiile ittibânın vâcip olduğu söylenemez. Nitekim birinin vâcip niyetiyle yaptığını diğerinin nafilâ niyetiyle yapması ittibâ sayılmaz. Dolayısıyla fiilin vasfı

⁸¹ Usmendî, *Bezlu'n-nazar*, 505.

⁸² Usmendî, *Bezlu'n-nazar*, 505-506.

⁸³ Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, 3/296.

bilinmiyorsa, tam bir ittibânın (mütâbaatın) imkânsızlaşacağı anlaşılır. Diğer yandan Hz. Peygamber'e muhalefet etmek de câiz olmadığından, fiilin vasfı öğrenilene kadar tevakkuf etmek gerekir. Eş'arîlerin ekserisi, Gazzâlî ve bazı Şâfiîlerden Ebû Bekr ed-Dekkâk bu görüşü benimser.⁸⁴ Buhârî, Şemsüleimme'den aktarım yaparak tevakkuf görüşünün kendi içinde tutarsız olduğunu ortaya koyar. Zira bu görüşü savunan kişi, eğer ümmeti Hz. Peygamber'in fiilinden alıkoyup kınarsa ittibâyı yasaklamaktır. Eğer alıkoymaz ve kınamazsa bu da ittibânın en azından mubah (ibâha) olduğunu zımnen kabul etmektir. Dolayısıyla tevakkuf durumu fiiliyatta imkânsızlaşır. İkinci görüş ise o fiili yaparak Peygamber'e uymanın gerekli olduğunu belirtir. Böylece, o fiili icra etmek hem kendisine hem de bizlere vâcip hale gelmiş olur. Bu görüş, İmam Mâlik, bazı Şafîîler, Hanbelîler ve bazı Mu'tezilîler tarafından benimsenmektedir.⁸⁵

Her ne kadar fiilin niteliği bilinmese dahi ona ittibânın vâcip olduğunu savunanlar genellikle Hz. Peygamber'e itâatle emrolunan nasları delil getirmişlerdir. "Onun emrine aykırı davranışta bulunanlar başlarına bir bela gelmesinden ve yahut elemli bir azap isabet etmesinden sakınsınlar" âyetindeki "onun emrinden" kasıt onun yolu demektir. Nitekim "Firavun'un emri- yolu doğru değildi" (Hûd, 11/97) âyeti de bu manaya gelir. Hz. Peygamber'e itâate dair birçok nass mevcuttur. Bu ve benzeri naslar, Hz. Peygamber'in sözleri ile fiilleri arasında bir ayırım yapmadan, genel olarak ona uymayı gerekli kılmaktadır. Nitekim sahâbenin uygulaması da bunu göstermektedir. Bir keresinde Hz. Peygamber (namazda) ayakkabılarını çıkarınca, onlar da derhal kendi ayakkabılarını çıkarmışlardır. Hz. Peygamber ise, sahâbenin onun bu eylemini örnek almasını yadırgamamış ancak fiilinin illetini açıklamış ve "Cebrail bana ayakkabımda bir pislik (necâset) olduğunu haber verdi." demiştir.

Kerhî'nin görüşüne gelince o, Hz. Peygamber için nedb, ibâha ve vücûb hükümlerinden ibâhânın kesin şekilde sabit olduğu görüşündedir. Çünkü ibâha her durumda sabittir. Bu sebeple ibâhânın kabul edilmesi lâzımdır. Diğer hükümlerin ise ispatlanması gerekmektedir. Bununla birlikte bu yolla ibâha sabit olduktan sonra -Şemsüleimme'nin de tercihi bu yöndedir- yahut Kâdî Debûsî'nin de rivayet ettiği üzere- eylemin vasfını açıklayan bir delil varsa ona uyma ancak bir delil aracılığıyla câiz olur. Zira biz bazı fiillerin Hz. Peygamber'e özgü olduğu gibi bazı fiillerin de onunla ümmeti arasında ortak olduğunu bilmekteyiz. Bir fiilin ona özel olan şeylerden olma olasılığı ile ona özel olmayan şeylerden olma olasılığı eşit olduğunda delil bulunana kadar beklemek gerekir.⁸⁶

Son görüş Cessâs'a aittir. Şemsüleimme'ye göre sahih olan bu görüştür. Zira teessî âyeti onun eylemlerinde ona uymanın câiz olduğuna dair nass mahiyetindedir. O eylemin kendisine has olduğunu gösteren bir delil bulunmadıkça bu nass ile amel ederiz.⁸⁷ Nihai tahlilde, Kerhî ve Cessâs'ın peygamber ef'âlinin (fiillerinin) hükmü konusundaki usûl prensipleri arasında temel bir farklılık göze çarpmaktadır. Kerhî, bu fiillerde aslolanın hususiyet (Peygamber'e mahsus olma) olduğunu ve iştirakin (ümmetin ortaklığının) bir delille ispatlanması gerektiğini kabul ederken; Cessâs, aslolanın iştirak olduğunu ve hususiyetin bir delille muhtaç olduğunu ileri sürer. Bununla birlikte, Hz. Peygamber'in teşrîi nitelik taşımayan (şer'îat bâbından olmayan) fiillerinin bir şer'î hüküm kaynağı

⁸⁴ Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, 3/296.

⁸⁵ Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, 3/298.

⁸⁶ Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, 3/296-300.

⁸⁷ Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, 3/301.

teşkil etmediği hususu da belirtilmelidir.⁸⁸

Abdülazîz el-Buhârî, önceki usulcülerin nispeten dağınık haldeki bu yaklaşımlarını sistematik bir bütünlük içinde ele alarak Hz. Peygamber'in sünnetini ve fiillerini "sünnet-i hüdü" ve "sünnet-i zevâid" şeklinde sınırları daha net hale getirmiştir. O, sünnet-i hüdü; "dini tamamlayan (tekmîlü'l-hüdü), terk edilmesi kınama (kerâhet) ve isâet gerektiren eylemler" olarak tanımlar ve ezan, ikamet, cemaate devam gibi fiilleri bu kapsama dâhil eder. Sünnet-i zevâidi ise; "Hz. Peygamber'in yeme, içme, giyinme, oturup kalkma (siyer-i Nebî) gibi beşerî tabiatı gereği sergilediği, dini bir bağlayıcılığı olmayan ve terk edilmesi herhangi bir kınama gerektirmeyen fiilleri" şeklinde değerlendirmiştir.⁸⁹

Sonuç

Bu çalışmada kronolojik olarak incelenen klasik dönem Hanefî usulcülerinin Hz. Peygamber'in fiillerine yaklaşımlarının, ortak bir metodolojik zemin üzerinde şekillendiği; bununla birlikte gerek kavramsallaştırma gerekse gerekçelendirme düzeyinde bazı nüanslar barındırdığı görülmüştür. İnceleme neticesinde, özellikle hükmü (vasfı) açıkça bilinmeyen mücerred fiiller konusunda, bu âlimler arasında baskın eğilimin "ibâha" (mubahlık) ilkesini esas almak olduğu tespit edilmiştir. Ebû Bekr el-Cessâs, bu yaklaşımı en açık ve sistematik biçimde temellendiren isim olarak, delil bulunmadıkça fiilin mubah kabul edilmesi gerektiğini savunmuş; aksi halde Hz. Peygamber'in ümmetin ihtiyaç duyduğu hükümleri zamanında beyan etme sorumluluğuyla çelişileceği görüşünü ileri sürmüştür. Kerhî gibi bazı otoriteler ise fiilin Peygamber'e has olma ihtimaline daha çok vurgu yaparak farklı bir usulî ihtiyat önermişlerdir. Ebû Zeyd ed-Debûsî, Cessâs'ın metodunu tevakkuf görüşüne nispetle daha isabetli bulmuş; konuyu daha ziyade fiillerin tasnifi ve hüküm kategorileri çerçevesinde ele almıştır. Şemsüleimme es-Serahsî ve Fahrü'l-İslâm el-Pezdevî ise Cessâs'ın yaklaşımını gerekçeleriyle birlikte benimseyerek bu görüşün Hanefî usul geleneğindeki yerini pekiştirmişlerdir. Abdülazîz el-Buhârî de önceki usulcülerin görüşlerini şerhler yoluyla sistematik bir bütünlük içinde ele alarak, sünnetin "hüdü" ve "zevâid" şeklindeki geleneksel taksimini tanımlayıp nakletmiştir. Buna karşılık tevakkuf ve mutlak vücûb görüşleri, incelenen müellifler arasında teorik olarak zikredilmekle birlikte, tercih edilen yaklaşım olmamıştır. Bu sistematik seyir, Hanefî usulündeki temel sonucu açıkça yansıtmaktadır: Hz. Peygamber'in özellikle mücerred fiillerinin bağlayıcılığı ancak buna delâlet eden ek bir karîne ile sabit olur; aksi halde aslı hüküm ibâhadır.

Fıkıh usulü âlimleri, Hz. Peygamber'in fiillerine uyma (ittibâ) konusunda önemli bir prensipte görüş birliği içindedir: Bir fiile gerçek anlamda ittibâ edilmiş olması için o fiilin Hz. Peygamber tarafından yapıldığı vasıf ve hükümlerle (örneğin farz, mendup veya mubah olarak) yerine getirilmesi gerekir. Yani onun farz niyetiyle yaptığını farz, mendup olarak yaptığını mendup ve mubah olarak yaptığını da mubah olarak benimseyip uygulamak, onun yolunu takip etmek demektir. İttifak edilen diğer bir husus da yemek yemek, su içmek ve nefes alıp vermek gibi ondan bir beşer olarak sâdır olan fiillerin, kendisine mubah olduğu gibi ümmeti içinde de mubah hükmü taşıdığıdır. Sünnet-i zevâid bahsinde geçen ve çoğu zaman, "Hz. Peygamber'in insan olması itibarıyla

⁸⁸ Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, 3/298-302.

⁸⁹ Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, 1/449-450.

yaptıkları” şeklinde ifade edilen davranışların nasıl anlaşılacağı, tartışmaya açık bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Öncelikle, Cessâs'ın mubahlar için 'sünnet' tabirinin kullanılmadığına dair görüşünü hatırlamak yerinde olacaktır. Ayrıca, daha önce de değindiğimiz gibi Hanefî usul âlimleri sünneti bir hüküm kategorisi olarak tanımlarken genellikle iki temel özelliğine dikkat çekerler: Birincisi, sünnetin 'dinde izlenen yol' anlamında Resûlullah'ın çoğunlukla yaptığı uygulamalar (sîret) olması; ikincisi ise farz veya vâcip olmamakla birlikte yapılmasının tavsiye edilmesidir. Bu bağlamda, sünnetin hüküm yönüyle Sünnet-i hüdü ve Sünnet-i zevâid şeklindeki tasnifini, her iki kavramın tanım ve örneklerini bu perspektifle değerlendirmenin isabetli olacağı kanaatindeyiz. Sünnet-i hüdü'nün tanımı ve örnekleri oldukça nettir; ancak Sünnet-i zevâid için aynı açıklığı söylemek güçtür. Zira Sünnet-i zevâid konusunda yapılan izahlar ve örnekler, Resûlullah'ın (s.a.v.) beşeriyet icabı sergilediği davranışların veya dönemin örfî uygulamalarının da 'sünnet' kapsamında değerlendirilebileceği gibi bir algı oluşturabilmektedir. Bu sebeple Sünnet-i zevâidin tanımı ve mahiyeti ele alınırken yukarıda zikrettiğimiz sünnetin iki temel karakteristiğinin -yani hem 'dinde takip edilen yol' olma hem de 'farz/vâcip olmaksızın talep edilen amel' niteliği taşıma özelliklerinin- mutlaka göz önünde bulundurulmasının tutarlı olma adına bir zaruret olduğu kanaatindeyiz. Bu gerekçeyle önceki bahislerde zikredilen Sünnet-i zevâid tanımlarına ve verilen örneklerin bir kısmına yeniden dikkat çekmeyi uygun görüyoruz.

Sünnet-i zevâid konusunda öne çıkan temel özellik, bu tür uygulamaların terkinin herhangi bir dinî sorumluluk doğurmayışıdır. Bu kapsamda zikredilen örnekler arasında Resûlullah'ın (s.a.v.) giyim tarzı, oturuş biçimleri, yeme-içme âdâbı ve yürüyüş şekli gibi gündelik davranışları yer alır. Âlimlerin ittifakıyla beşerî vasfı gereği sergilediği bu tür davranışların kendisine mubah olduğu gibi ümmet için de mubah kapsamında değerlendirilmesi gerektiği açıktır. Bu bağlamda Sünnet-i zevâid içinde anılan örneklerin, O'nun (s.a.v.) örfî/sosyal hayatına (sîret) ait uygulamalar olarak anlaşılması zarûridir. Aksi takdirde, sırf insan olmasından kaynaklanan her türlü gündelik davranışın "sünnet" kavramı içine alınması gibi bir sonuç doğacaktır ki bu durum, usul âlimlerinin Nebvî fiiller konusundaki temel prensipleriyle açık bir tezat oluşturur. Sünnet-i zevâidin terkinde günah veya kerâhet bulunmadığı yönündeki hüküm, bu sünnetlerin sürekli olarak değil, zaman zaman terk edilmesi durumu için geçerlidir. Bu ayrımı yapmak önemlidir çünkü aksi takdirde bu tür bir sünneti bütünüyle terk etmenin de sakıncasız olduğu gibi hatalı bir sonuca varılabilir. Hâlbuki unutulmamalıdır ki sünnet genel anlamıyla "ihya edilmesi emredilen bir yoldur". Bunların yanında, müteahhirin dönem âlimlerinden bazılarının, Hz. Peygamber'in ibadet kastıyla devamlı yerine getirdiği ve nadiren ihmal ettiği fiilleri "sünnet-i hüdü", örfî ve âdetî mahiyetteki davranışlarını ise "sünnet-i zevâid" şeklinde tasnif etmeleri de mütekaddimîn ulemasının sünnet-i hüdü'ya atfettiği "İslâm'ın şeâiri" niteliğiyle tam bir mutabakat arz etmemektedir.

Sonuç itibarıyla sünnetin Hüdü ve Zevâid şeklinde taksim edilmesinde her iki kategorinin sınırlarının muğlak olduğu görülmektedir. Nitekim Sünnet-i hüdü, genellikle İslâm'ın sembolleri (Şe'âir-i İslam) sayılan fiilleri içerse de bazen bu nitelikte olmayan fakat Hz. Peygamber'in devamlı yaptığı eylemleri de kapsayabilmektedir. Sünnet-i zevâid ise, rükû ve secdeyi uzatmak gibi ibadetlerle, giyim ve yürüyüş gibi âdet kabilinden fiilleri bir arada örneklendirir. Ancak bu noktada 'sünnet' teriminin lügat mı yoksa ıstılah anlamıyla mı kullanıldığı ve bu farklı örneklerin tutarlılığı genellikle sorgulanmamaktadır. Bu belirsizlik, Hz. Peygamber'in yürümesi veya oturması gibi

gündelik fiillerinin hukuki vasfının tespitini zorunlu kılmaktadır. Zira bu fiillerin mubah olduğu ortaya çıkarsa, Sünnet-i zevâid tanımının yeniden ele alınması gerekecektir.

Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	Bu çalışma Doç. Dr. İlyas Yıldırım danışmanlığında 2019 tarihinde tamamladığımız, Klasik Dönem Hanefî Fıkıh Usulünde Hz. Peygamber'in Fiilleri Ve Hüküm Bakımından Sünnet'in Taksimi İle Karşılaştırılması başlıklı yüksek lisans tezi esas alınarak hazırlanmıştır. Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Benzerlik Taraması	Yapıldı – Turnitin
Etik Bildirim	turkiyeilahiyat@gmail.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Yazar Katkıları	Tek Yazarlı

Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	This study was prepared based on the master's thesis titled "Comparison of the Classification of the Sunnah in Terms of the Actions and Rulings of the Prophet Muhammad in Classical Hanafi Fiqh Usul," which we completed in 2019 under the supervision of Associate Professor Dr. İlyas Yıldırım. It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation of this study and all the studies utilized are indicated in the bibliography.
Plagiarism Checks	Yes - Turnitin
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	turkiyeilahiyat@gmail.com
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.
Author Contributions	Single Author

Kaynakça / References

- Apaydın, H. Yunus. *İslam Hukuk Usulü*. Ankara: Bilimsel Araştırma Yayınları, 2017.
- Bedir, Murteza. *Fıkıh Mezhep Sünnet*. İstanbul: Dem Yayınları, 2. Basım, 2017.
- Bedir, Murteza. "Sünnet." *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 38/153-154. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Buhârî, Abdülazîz. *Keşfü'l-esrâr an Usûli Fahri'l-İslâm el-Pezdevî*. 4 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1418/1997.
- Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî. *el-Fusûl fi'l-usûl*. thk. Acîl Câsim en-Neşmî. Kuveyt: Vizaretü'l-Evkâf ve Şuûni'l-İslamiyye, 1414/1994.
- Cürcânî, Ali b. Muhammed es-Seyyid eş-Şerîf. *Kitabu't-Ta'rîfât*. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1403/1983.
- Debûsî, Ebû Zeyd Abdullah Ubeydullah b. Muhammed b. Ömer. *Takvîmü'l-edille fi usûli'l-fikh*. thk. Halil Muhyiddin el-Meys. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1421/2001.
- Darimî, Ebû Muhammed Abdullâh b. Abdirrahman. *Sünenü'd-Dârimî*, 2 Cilt. Beyrut: y.y., 1407.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'aş es-Sicistânî. *Sünenü Ebî Dâvûd*. thk. Muhammed Muhyiddîn 'Abdulhamîd. 4 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-'Aşriyye, ts.
- Elbânî, Nâsirüddin. *el-Hadîsü Hüccetün bi-Nefsihî Fi'l-'Aka'id ve'l-Ahkâm*. Riyad: Mektebetü'l-Me'arif, 2005.
- Erdoğan, Mehmet. *Vahiy Akıl Dengesi Açısından Sünnet*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2001.
- Erul, Bünyamin. *Sahâbenin Sünnet Anlayışı*. Ankara: TDV Yayınları, 1999.
- Guraya, Muhammed Yusuf. *Sünnetin Neliği Sorununa Metodik Bir Yaklaşım*. Çev. Mehmet Emin Özafşar. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 1999.
- Hasan, Ahmed. *İlk Dönem İslam Hukuk Biliminin Gelişimi*. Çev. Haluk Songur. İstanbul: Rağbet Yayınları, 1999.
- İbn Âbidîn, Muhammed Emin b. Ömer b. Abdülazîz ed-Dimaşkî. *Hâşiyetu Reddî'l-muhtâr ale'd-Dürri'l-muhtâr: Şerh-i Tenvîri'l-ebşâr*. 2. Basım. Kahire: Şerike ve Mektebe ve Matbaa Mustafa el-Bâbî el-Halebî ve Evlâduhû, 1386/1966.
- İbn Manzur, Ebû'l-Fadl Cemâlî'd-dîn Muhammed b. Mükerrerem el-Mısrî. *Lisânü'l-Arab*. Beyrut: Dârü's-Sadr, 1414.
- Karagöz, İsmail vd. *Dinî Kavramlar Sözlüğü*. haz. İsmail Karagöz. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 7. Basım, 2017.
- Kirmastî, Yusuf b. Hüseyin. *Zübdetü'l-vusûl ilâ umdeti'l-usûl*. thk. Abdurrahman Haçkalı. Beyrut: Dârü's-Sâdır, 2008.
- Koca, Ferhat. "Sünnet." *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 38/154-155. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Lâmişî, Ebû's-Senâ Mahbub b. Zeyd. *Kitâb fi usûli'l-fikh*. thk. Abdu'l-Ceyyid Türkî. Beyrut:

Daru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1995.

Müslim. Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. *Sahih-i Müslim*. 3 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 2000.

Pezdevî, Ebü'l-Hasen Ebü'l-Usr Fahrü'l-İslâm Alî b. Muhammed b. el-Hüseyn b. Abdilkerîm. *Usûlü'l-Pezdevî*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997.

Sadrüşşerîa, Ubeydullah b. Mes'ud. *et-Tavzîh fî halli gavâmizi't-Tenkîh*. thk. Zekeriyâ Umeyrât. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1996.

Saymerî, Ebû Abdillâh Hüseyin b. Ali. *Mesâilü'l-hilâf fî usûli'l-fıkh*. thk. Abdelouahad Jahdani. Marsilya: Université de Provence Aix-Marseille 1, Doktora Tezi, 1991.

Semerkandî, Alâuddîn Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed. *Mizânü'l-usûl fî netâici'l-ukûl fî usûli'l-fıkh*. thk. Abdülmelik Abdurrahman es-Sa'dî. 2 Cilt. Mekke: Câmîatü Ümmi'l-Kurâ, 1984.

Serahsî, Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed. *Usûlü's-Serahsî*. thk. Ebü'l-Vefâ el-Efganî. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1993.

Teftâzânî, Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahriddîn. *et-Telvîh ilâ keşfi hakâiki't-Tenkîh*. thk. Muhammed Adnân Dervîş. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Erkam b. Ebî'l-Erkam, 1998.

Uğur, Mücteba. *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*. Ankara: TDV Yayınları, 1992.

Usmendî, Muhammed b. Abdulhamid. *Bezlu'n-nazar fi'l-usûl*. thk. Muhammed Zeki Abdulber. Kahire: Mektebetü Dâru't-Türâs, 1992.

Uyar, Ahmet. *Hicrî İlk Üç Asırda Sünnet Anlayışı*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2000.

Yargı, Mehmet Ali. *Meşhur Sünnetin Dindeki Yeri*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2009.